

มโนทัศน์ปรัชญาการศึกษาเชิงพุทธ

The concept of Buddhist philosophy of education

วิโรจน์ วิชัย¹

พระครูประวิตรวารานุกุต¹, พระวิสิทธ์ จิตวิสิทธ์¹

Virot Vichai¹

Phrakrupavitravarānuyut¹, Phra Wisit Thitavisiddho¹

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่¹

Mahachulalongkornrajavidyalaya University¹

Corresponding Author, E-mail: virojvichai@gmail.com

บทคัดย่อ

ปรัชญาการศึกษาเชิงพุทธ หมายถึง การฝึกฝนและพัฒนาตนมนุษย์ มีหลักการ คือ หลักสัจธรรมและหลักปฏิบัติ มีเป้าหมายที่ประโยชน์ 3 โดยพิจารณาถึงศักยภาพของมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ ใช้หลักโพธิศรัทธาเป็นสภาพเอื้อให้เกิดจิตสำนึกในการศึกษาและมีศูนย์รวมที่ “ปัญญา” ผ่านกระบวนการปริยัติ, ปฏิบัติ, และปฏิเวธ เริ่มต้นที่สัมมาทิฐิแล้วพัฒนาที่การใช้อินทรีย์ มีปรัโตโฆสะกับโยนิโสมนสิการเป็นตัวหนุนผ่านหลักกัลยาณมิตร วิธีการศึกษานั้นใช้หลักศีล สมาธิ ปัญญา สุวิธีปฏิบัติ คือ อริยมรรค เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ คือ ความเป็นอริยบุคคล สามารถเป็นกัลยาณมิตรให้กับสังคมได้ ทำให้เกิดคุณสมบัติของผู้ได้รับการศึกษา คือ มีปัญญาและกรุณา ในการประเมิณผลใช้หลักภาวนา ๔ เป็นตัวชี้วัด มีภาวนิตกายเป็นต้น ผู้มีภาวนาครบ เชื่อว่าจบการศึกษา

คำสำคัญ: มโนทัศน์; ปรัชญาการศึกษา; เชิงพุทธ

Abstracts

The concept of Buddhist philosophy of education is meaningful, one way of life, with content such as the principles of truth and practice. The goal is self-interest. 3 Buddhist studies is the practice of human development

Research Articles

Received: 2019-05-16

Revised: 2019-06-27

Accepted: 2019-06-29

by considering the human potential as a trained animal using the Bodhisattva principle is a condition that encourages the awareness of education and has a center of education that “wisdom” through the process of drafting, practice, and militancy, beginning with views and then developing at organic use. Which has Protokosa and Yonisamanasikaram as a support through the Kalyanitmitta principle. Concepts, philosophical studies of Buddhist meanings, meaning one way of life, with content including the principles of truth and practice with the goal to lead the method of study uses the threefold principles. Through the principles of the practice known as the Ariya, the content of the study proceeds to the goal of achievement, namely the nobility and to be a good friend to society. Resulting in the qualifications of the educated person, being intellectual and kindly in the evaluation stage, use the principle of prayer as a measure of the body. Name of graduation by using principles that are important in explaining, such as Khan 5, etc., connecting through human relations with society and all things to achieve good and good

Keywords: Concept; Educational philosophy; Buddhist

บทนำ

ปรัชญาการศึกษาในปัจจุบันตกอยู่ในกรอบแนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นการศึกษาที่เน้นการพัฒนาแต่ในระดับทำมาหาเลี้ยงชีวิตหรือแค่การศึกษาที่จะดำเนินชีวิตให้สามารถที่จะมีชีวิตอย่างมีความสุขอย่างโลกๆ ในขั้นตอนสนองอายตนะเท่านั้น คือ การศึกษาที่มุ่งรับใช้เศรษฐกิจเป็นหลัก กระบวนทัศน์ในโลกของการจัดการศึกษาเริ่มเข้าสู่ภาวะการแปรรูปองค์ความรู้เป็นสินค้า เพื่อผลิตบุคลากรเข้าสู่การประกอบอาชีพและการตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของเงินตรา ในการตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้น ส่งผลให้ยิ่งศึกษายิ่งทุกข์ การศึกษากลายเป็นสัญลักษณ์ทางอำนาจ ผลสัมฤทธิ์ทางการจัดการศึกษา จึงมุ่งสร้างใบปริญญาที่เป็นสัญลักษณ์ตีค่าความเป็นบัณฑิตและกลายเป็นค่านิยมอย่างหนึ่ง

เมื่อค่าการศึกษาถูกกำหนดโดยมองที่การรับใช้อำนาจในทางสังคม การจัดการศึกษาจึงมุ่งแข่งขันและสร้างค่านิยมการแข่งขันแก่มนุษย์ เราจึงเห็นเด็กและเยาวชนแบกกระเป๋าหนังสือเป็นหลายๆ กิโลกรัม รู้ตัวหนังสือตามที่หลักสูตรกำหนด แต่ขาดภาวะความเป็นมนุษย์ที่มีความสุข คือ ไม่รู้ว่าทำไมเราต้องเรียน การเรียนรู้เพื่ออะไร เป้าหมายการเรียนรู้คืออะไร

จึงทำให้ขาดการเรียนรู้แบบสัมพันธ์ต่อเนื่อง เช่น ในระดับประถม ระดับมัธยม และในระดับอุดมศึกษาไม่สามารถเชื่อมต่อองค์ความรู้ให้สัมพันธ์กันได้ การจัดการศึกษาที่องค์ความรู้แบบกระต่อนกระแต่น คือ ในระดับประถมศึกษาไม่สามารถจัดการศึกษาให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน ความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ทางเศรษฐกิจกลายเป็นตัวแปรให้เด็กที่ยากจนได้เล่าเรียนในโรงเรียนของรัฐที่คุณภาพทางวิชาการลุ่มๆ ดอนๆ บางที่การจัดการศึกษาและบุคลากรทางการศึกษาก็ขาดคุณภาพ โดยการที่มีโรงเรียนเอกชนจัดการศึกษาแข่งขันกับรัฐ และสามารถที่จะสร้างค่านิยมว่า มีมาตรฐานทางการศึกษาที่สูงกว่า บางที่แม้ว่าจะเป็นแค่ในระดับค่านิยมหรือความเชื่อ แต่ก็ส่งผลให้ความมั่นใจในระบบการศึกษาสั่นคลอน ประชาชนจึงแข่งขันที่จะเอาลูกหลานเข้าสู่โรงเรียนที่มีชื่อเสียง เด็กกลายเป็นผู้บริโภคทางวิชาการ วิชาการกลายเป็นสินค้า และบุคลากรทางการศึกษาเป็นเจ้าของอำนาจทางการจัดการศึกษา ยิ่งในชั้นอุดมศึกษาการศึกษากลายเป็นแค่เครื่องมือและเป้าหมายของการทำงานในอนาคตของผู้เรียนเท่านั้น ทั้งที่สังคมไทยมีบริบทวิถีชีวิตตั้งอยู่ในคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่การนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการจัดการศึกษาน้อยมาก การศึกษาที่เหมาะสม ควรจะนำหลักการทางพระพุทธศาสนามาเป็นแม่บทในการพัฒนาคนในชาติ บทความนี้จึงสนใจที่จะนำเสนอปรัชญาการศึกษาเชิงพุทธเพื่อให้ผู้สนใจร่วมพิจารณา อันจะก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อการศึกษาของชาติต่อไป

เนื้อเรื่อง

การศึกษา หมายถึง การเล่าเรียนฝึกฝนและอบรม ในพระพุทธศาสนาได้แก่สิกขา สิกขา หมายถึง การศึกษา, การสำเหนียก, ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรม

สิกขา นั้นแปลว่า ศึกษา สิกขา เป็นภาษาบาลี สันสกฤตเป็น ศิกษา เป็นไทยว่า ศึกษา เป็นคำๆ เดียวกัน ฉะนั้น หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา จึงเรียกชื่ออย่างหนึ่งว่าการศึกษา คือ การดำเนินชีวิตหรือหลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ

พระพุทธศาสนานั้นมีความละเอียดครอบคลุมทั้งเรื่องการศึกษา ชีวิต สังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม มีลักษณะเนื้อหาหลัก คือ

1. เนื้อหาทั่วไปของพระพุทธศาสนา สามารถสรุปได้ 2 ประการ คือ

1) แสดงหลักความจริงสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมนิคา” ว่าด้วยความจริงตามธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น

2) แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน มุ่งผลคือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้

2. เนื้อหาหลักของพระพุทธศาสนา เป็นเนื้อหาที่ผู้ศึกษาจะต้องทำความเข้าใจถึงเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้า ได้แก่ การนำองค์ประกอบต่างๆ ทางพุทธประวัติมาเป็นเครื่องวินิจฉัยด้วย คือ

ความเป็นไปในพระชนมชีพ และพระปฏิปทาขององค์สมเด็จพระบรมศาสดา ผู้เป็นแหล่งหรือที่มาของคำสอนเอง บุคลิกและสิ่งที่ผู้สอนได้กระทำ อาจช่วยแสดงความจริงที่แท้จริงของผู้สอนได้ดีกว่าคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์หรืออย่างน้อยก็เป็นเครื่องประกอบความเข้าใจให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ถ้าแยกลักษณะเนื้อหาหลักของพระพุทธศาสนาสามารถแยกได้เป็น 2 ส่วน คือ

1) สัจธรรม เป็นส่วนแสดงสภาวะหรือรูปลักษณะตัวจริง หมายถึง คำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายหรือกฎธรรมชาติ

2) ศีลธรรม เป็นฝ่ายข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด อีกนัยหนึ่ง ก็คือความรู้ในการประยุกต์สัจธรรมนั่นเอง

ในที่นี้ผู้เขียนจะถือเอาหลักธรรมสำคัญเป็นแม่บทหรือเป็นเนื้อหาหลัก คือ ให้เห็นลักษณะเนื้อหาแบบอริยสัจ กล่าวคือ มุ่งผลในการปฏิบัติเป็นสำคัญ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2555: 10) ได้แก่

1. ลักษณะการอธิบายโลกและชีวิตคืออะไร พระพุทธศาสนาได้ใช้หลักชั้น 5 หรือเบญจชั้น เป็นหลักการอธิบายชีวิตตามสภาพของมันเองและใช้หลักอายตนะ อธิบายชีวิตตามความหมายของมนุษย์และโดยสัมพันธ์กับโลก มีทั้งภาคการรับรู้และเสพส่วยโลก ภาคแสดงออกหรือกระทำต่อโลก

2. ลักษณะการอธิบายว่าโลกและชีวิตเป็นอย่างไร พระพุทธศาสนาใช้หลักไตรลักษณ์อธิบายกฎหรือตัวสภาวะ ว่าโดยธรรมชาติเป็นไปในลักษณะ 3 อย่าง คือ อนิจจัง

ทุกขัง อนัตตา

3. ลักษณะการอธิบายว่าชีวิตเป็นไปอย่างไร พระพุทธศาสนาใช้หลักปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักอธิบายให้เห็นว่า ชีวิตเป็นไปด้วยการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันจึงเกิดมี และใช้หลักกรรม อธิบายในฐานะที่เนื่องอยู่ในปฏิจจสมุปบาท หลักกรรมเป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเห็นได้ชัดเมื่อแยกส่วนในกระบวนการนั้นออกเป็น 3 วัฏฏะ คือ กิเลส กรรม และวิบาก หลักปฏิจจสมุปบาทแสดงถึงกระบวนการทำกรรม และการให้ผลของกรรมทั้งหมด ตั้งต้นแต่กิเลสที่เป็นเหตุให้ทำกรรม จนถึงวิบากอันเป็นผลที่จะได้รับ เมื่อเข้าใจปฏิจจสมุปบาทดีแล้ว ก็เป็นอันเข้าใจหลักกรรมชัดเจนไปด้วย เป็นการอธิบายให้เห็นความเป็นไปของชีวิตทั้งหมด

4. ลักษณะการอธิบายว่าชีวิตควรให้เป็นอย่างไร พระพุทธศาสนาใช้หลักนิพพาน หรือความพ้นทุกข์ ซึ่งเป็นประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้จากชีวิตนี้ เป็นคำตอบในระดับสูงสุด ฉะนั้น ลักษณะเนื้อหาหลักของพระพุทธศาสนา จึงมุ่งเน้นที่จะแก้ปัญหาชีวิตในขั้นพื้นฐานนี้ อันเป็นโจทย์ที่พระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยออกบรรพชาและได้คำตอบในวันตรัสรู้ แล้วมุ่งประกาศพระศาสนาแก่สรรพสัตว์ เพื่อแก้ปัญหาในโจทย์ข้างต้น นี่คือลักษณะเนื้อหาของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้บุคคลหลุดตนออกจากทุกข์ทั้งปวง และเพื่อพระนิพพาน พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้และนำพระสัจธรรมมาประกาศ ก็เพราะต้องการให้สรรพสัตว์ทั้งหลาย ได้บรรลุประโยชน์สูงสุดที่ควรจะได้ในชีวิตนี้ ซึ่งตรงกับคำว่า อตถะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 30 ข้อ 755: 389) ที่แปลว่า ความมุ่งหมาย ความประสงค์ หรือประโยชน์เกื้อกูล 3 ประการ คือ

1. ทิฏฐมมิกัตถ์ ประโยชน์ในปัจจุบัน ที่พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่จำเป็นของการกระทำเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายหรือประโยชน์ส่วนตนเองโดยเฉพาะ
2. สัมปรายิกัตถ์ ประโยชน์ในเบื้องหน้า ที่ต้องการสร้างความสันติสุขให้แก่ตนเองและผู้อื่น เป็นเป้าหมายที่ต้องการให้สังคมสงบสุขไม่เบียดเบียนกัน
3. ปรมัตถ์ คือ ประโยชน์สูงสุดของชีวิตหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิต ซึ่งเป็นเป้าหมายขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรจะได้ถึง คือ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับวัตถุประสงค์เหล่านี้ทุกระดับ แต่ที่ทรงเน้นมาก คือ ปรมัตถ์ประโยชน์ เพราะจะทำให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ได้ แต่กระนั้นก็ได้ทรงทิ้งประโยชน์ในข้ออื่นๆ เป็นแต่เพียงให้พิจารณาถึงความเหมาะสม ในการที่จะประพฤติ

ประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลไม่ควรให้ประโยชน์ของตนเสียไป เพราะประโยชน์คนอื่นแถมมาก เมื่อรู้ประโยชน์ตนแล้ว ก็ควรชวนชวายเป็นประโยชน์ตน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 166: 84)

เมื่อผู้บรรลุเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนานี้แล้ว บุคคลผู้นั้นจะรู้จักการดำเนินชีวิตอยู่ได้โดยลำพังและสามารถมีความสุขได้ด้วยตนเองและเป็นอิสระหรือจัดการกับความทุกข์ของตนเองได้โดยไม่ขึ้นต่อสิ่งอื่นภายนอก อิศราภาพภายในกับอิศราภาพภายนอกสองอย่างนั้นเกี่ยวเนื่องกัน เมื่อภายในชีวิตมีความสุขที่เป็นอิสระ การดำเนินชีวิตก็มีความสุขได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องไปครอบงำธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ในสังคมและเกิดมีท่าทีดีงามที่ประสานกลมกลืนกับธรรมชาติแวดล้อมและสังคมอย่างมีดุลยภาพ

พระพุทธศาสนาสอนว่า ความจริงมีอยู่ตามธรรมชาติพระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่ก็ตาม ความจริงก็เป็นอย่างนั้น แต่พระพุทธเจ้าได้มาค้นพบความจริงนั้นแล้ว นำมาเปิดเผยชี้แจงแสดงอธิบายให้เข้าใจได้ง่าย ความจริงนี้เรียกว่า สัจธรรมหรือกฎธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และเป็นไปตามความจริงหรืออยู่ใต้กฎนี้ด้วย จึงต้องปฏิบัติและดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความจริงของธรรมชาตินี้ เพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์จากสัจธรรมการที่พระพุทธองค์ทรงประกาศพระศาสนาหรือพรหมจรรย์นี้ ก็เพื่อต้องการขยายปัญญาให้แก่สังคมมนุษย์ สามารถแบ่งได้ 2 ชั้น คือ 1. ปัญญาขั้นรู้หลักความจริง ได้รู้ความจริงของธรรมชาติ 2. ปัญญาขั้นจัดสรรดำเนินการ ได้แก่ความสามารถในการประพฤติปฏิบัติต่อธรรมชาตินั้นหรือความจริงนั้นได้อย่างถูกต้องดีงาม

ดังนั้น หลักการพื้นฐานของที่กล่าวมา ก็เพื่อต้องการให้เห็นภาพรวมของพระพุทธศาสนา ทั้งในเชิงเนื้อหา กระบวนการศึกษา เป้าหมาย ซึ่งเป็นบาทฐานของทฤษฎีการศึกษาที่ทำให้ทฤษฎีการศึกษาแบบพุทธมีความชัดเจนและถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย และเกิดลักษณะที่มุ่งไปสู่การพัฒนาที่ตัวมนุษย์ และมุ่งแก้ไขปัญหาพื้นฐานของมนุษย์โดยตรง

ศักยภาพของมนุษย์ : ที่เอื้อต่อการศึกษา การให้การศึกษาในทัศนะพระพุทธศาสนาจะเน้นเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ในจุดที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ฝึกได้ เช่นในพุทธคุณว่า “อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิ” แปลว่า เป็นสารถิฝึกคนที่ควรฝึก ผู้ยอดเยี่ยม (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2536: 34) กระตุ้นเตือนให้เกิดจิตสำนึกตระหนักในการที่จะต้องปฏิบัติตามหลักแห่งการฝึกฝนพัฒนาตนนั้น โดยระลึกอยู่เสมอว่า มนุษย์นั้นถ้าไม่ฝึกก็จะไม่ประเสริฐ แต่ถ้าฝึกแล้วจะมีขีดความสามารถสูงสุด ใช้ศัพท์ทางวิชาการสมัยปัจจุบันว่า มนุษย์มีศักยภาพสูง มีความสามารถที่จะฝึกตนได้จนถึงขั้นเป็นพุทธะ ศักยภาพนี้เรียกว่า โพธิ ซึ่งแสดงว่าจุด

เน้นอยู่ที่ปัญญา

การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนานั้น สิ่งสำคัญจะต้องมี คือ โพธิศรัทธา ซึ่งถือว่าเป็นศรัทธาพื้นฐาน เมื่อมนุษย์เชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์เป็นพุทธะได้แล้ว มนุษย์ก็จะพร้อมที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเอง ส่วนการที่บุคคลจะแจ้งประจักษ์โพธิได้หรือไม่ ก็เป็นเรื่องของความแตกต่างระหว่างบุคคล ดังเช่นอุปมาดอกบัวสี่เหล่าและขึ้นอยู่กับการพัฒนา ศักยภาพของบุคคลตามที่ได้สั่งสมตามหลักแห่งกรรม

จะเห็นได้ว่า คำว่า โพธิ ให้จุดเน้นทั้งในด้านของศักยภาพที่มนุษย์ฝึกได้จนถึงที่สุด และในด้านของปัญญา ให้เห็นว่าแก่นนำของการศึกษานั้นอยู่ที่ปัญญา และศักยภาพสูงสุดนั้นแสดงออกที่ปัญญา เพราะตัวแทนหรือจุดศูนย์รวมของการศึกษาอยู่ที่ปัญญา เพื่อให้โพธินี้ ปรากฏขึ้นมาทำบุคคลให้กลายเป็นพุทธะ จึงต้องมีกระบวนการศึกษาที่เรียกว่า ไตรสิกขา เพื่อให้ชีวิตนี้ดีงาม ชีวิตที่ดีคือ ชีวิตที่ดำเนินในแนวทางแห่งโพธิที่เรียกว่า มรรค ส่วนวิธีการหรือกระบวนการฝึกมนุษย์ให้มีชีวิตที่ดีนี้เรียกว่า สิกขาหรือศึกษา มรรคกับสิกขालะเอียดมีความหมายเกือบจะเหมือนกัน ตรงนี้เป็นการแสดงว่าชีวิตมนุษย์นั้นสามารถที่จะศึกษาได้จนบรรลุเป้าหมายการศึกษาที่เรียกว่า จบพรหมจรรย์ ฐานแนวคิดที่เชื่อมั่น ศรัทธาในศักยภาพของมนุษย์นี้เป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งที่จะสร้างสภาพเอื้อต่อการศึกษาในเชิงปฏิบัติการต่อไป

กระบวนการศึกษาของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาที่นำเอาการศึกษาเข้ามาเป็นสาระสำคัญ เป็นเนื้อแท้ของการดำเนินชีวิต และทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นการศึกษา โดยวางหลักการหรือระบบการศึกษาไว้เรียกว่า สัทธิธรรม 3 คือ ปรียติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ อันเป็นเรื่องที่รวมเนื้อหาทางการศึกษาไว้ทั้งหมด กล่าวคือ ปรียติ ได้แก่ พุทธพจน์ที่เรานำมาเล่าเรียน ในปัจจุบันนี้อยู่ที่ไหน ก็อยู่ในพระไตรปิฎก ถ้าไม่มีพระไตรปิฎก พุทธพจน์ก็ไม่สามารถมาถึงเราได้ พุทธพจน์ที่รวบรวมไว้เหล่านี้เป็นปรียติที่เราต้องเล่าเรียน ซึ่งตามความหมายดั้งเดิมก็คือ ทฤษฎี อันเป็นผลจากปฏิเวธ และเป็นฐานของการปฏิบัติ

ปรียติเป็นผลมาจากปฏิเวธนั้น หมายความว่าพระพุทธเจ้าทรงปฏิเวธ คือ ทรงบรรลุผลการศึกษาปฏิบัติของพระองค์แล้ว จึงทรงนำประสบการณ์ที่เป็นผลจากการปฏิบัติของพระองค์นั้นมาเรียบเรียงร้อยกรองสั่งสอนพวกเรา คือ ทรงสั่งสอนพระธรรมวินัยไว้ คำสั่งสอนของพระองค์นั้น ก็มาเป็นปรียติของเรา คือ เป็นสิ่งที่เราต้องเล่าเรียน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543: 10) แล้วนำมาเข้าสู่ขั้นปฏิบัติการตามกระบวนการเฉพาะในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าปฏิบัติสัทธิธรรมเสร็จแล้ว สามารถประเมิณผลได้จากปฏิเวธสัทธิธรรม ปฏิบัติกับ

ปฏิบัติสองประการนี้ เป็นกระบวนการที่ต้องดำเนินไปพร้อมกัน ส่วนปฏิเวธนั้นเป็นผลสัมฤทธิ์ของการศึกษา ด้วยสามารถที่จะมองกระบวนการได้ 3 ประการ คือ

บุพภาคของการศึกษาหรือจุดเริ่มต้นของการศึกษา การกิจที่สำคัญของการศึกษาจึงได้แก่ การช่วยให้บุคคลเกิดทัศนคติที่ถูกต้อง คือ รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่เป็น และสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้นตามที่ควรจะเป็น ให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคม ไม่ให้มองเห็นและจัดการสิ่งทั้งหลายตามอำนาจกิเลสตัณหา แต่การที่จะทำให้เกิดการพัฒนาปัญญาจนเข้าถึงภาวะสงบเย็น ที่สลายตัณหา มานะ ทิฐิ ได้ก็ต้องพัฒนาดน โดยพัฒนาเริ่มต้นที่

1. มนุษย์ใช้ตา หู ฯลฯ เพื่อสนองความต้องการในด้านความรู้สึกคือเอาสิ่งทั้งหลายมาบำเรอ ตา หู จมูก ลิ้นของตน ให้มีความสุขความเพลิดเพลินขึ้นชอบใจ เรียกว่า เสพ
2. มนุษย์ใช้ตา หู ฯลฯ เพื่อสนองความต้องการในด้านความรู้คือใช้เรียนรู้ เรียกว่า ศึกษา

ตรงนี้เป็นจุดแยกที่สำคัญ มนุษย์เริ่มพัฒนา ก็ต้องรู้จักใช้ตา หู เพื่อการศึกษา ดังนั้น ย้ายจากความเป็นนักเสพคนก็จะพัฒนาความเป็นนักศึกษามา เพราะการศึกษาในพระพุทธศาสนาได้มุ่งไปที่ผู้สอนแต่ผู้ศึกษา คือความปรารถนาที่จะเป็นผู้สามารถรู้เอง, เห็นเอง, และทำได้เอง โดยมีการสร้างสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นที่ถูกต้องเป็นเบื้องต้นก่อน สัมมาทิฐิ เป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรค ในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นของปฏิบัติธรรมหรือเป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาตามหลักการของพระพุทธศาสนาและเป็นธรรมที่ต้องพัฒนาให้บริสุทธิ์ ชัดเจน เป็นอิสระมากขึ้นตามลำดับ จนกลายเป็นการตรัสรู้ในที่สุด

หลักการสร้างสัมมาทิฐิ 2 ประการ ได้แก่

1. พรโตโฆสะ เสียจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น เป็นองค์ประกอบภายนอก ได้แก่ปัจจัยทางสังคม

2. โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยกกาย, การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรีดคิดอย่างมีระเบียบ เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน ได้แก่ปัจจัยภายในตัวบุคคล

ปัจจัยทั้งสองอย่างนี้ ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกัน สำหรับคนสามัญซึ่งมีปัญหาไม่แก้กล้า ย่อมต้องอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่น และคล้อยไปตามคำแนะนำชักจูงที่ฉลาดได้ง่าย แต่ก็จะต้องฝึกหัดให้สามารถใช้ความคิดอย่างถูกวิธีด้วยตนเองได้ด้วย จึงจะก้าวหน้าไปถึงที่สุดได้ ส่วนคนที่ปัญหาแก้กล้าย่อมรู้จักใช้โยนิโสมนสิการได้ดีกว่า แต่กระนั้นก็ต้องอาศัยคำแนะนำที่ถูกต้องเป็นเครื่องนำทางในเบื้องต้น และเป็นเครื่องช่วย

ส่งเสริมให้ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น ในการศึกษาอบรม จึงจำกัดให้ได้ปริตโฆสะที่มุ่งหมาย ด้วยหลักที่เรียกว่า กัลยาณมิตตตา หรือการมีกัลยาณมิตร ส่วนปัจจัยที่ 2 (โยนิโสมนสิการ) เป็นตัวหลักการใช้ปัญญา ซึ่งจะต้องพิจารณาว่าควรใช้ความคิดให้ถูกต้องอย่างไร เมื่อนำปัจจัยทั้งสองมาประกอบกัน นับว่ากัลยาณมิตร เป็นองค์ประกอบภายนอก และโยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบภายใน ถ้าตรงข้ามจากนี้ คือ ได้ผู้ไม่เป็นกัลยาณมิตร ทำให้ได้ปริตโฆสะที่ผิดพลาดและใช้ความคิดผิด ก็จะได้รับผลตรงข้าม คือ เป็นมิจฉาทิฐิไปได้

หมวดธรรมอีกหมวดหนึ่งที่เรียกว่า รุ่งอรุณของการศึกษา เป็นต้นทุนที่ประกันว่า จะทำให้ก้าวหน้าไปในการศึกษา และชีวิตจะพัฒนาสู่ความดีงามและความสำเร็จที่สูง ประเสริฐอย่างแน่นอน 7 ประการ ดังต่อไปนี้

1. กัลยาณมิตตตา แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
2. สติสัมปทา มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต
3. ฉันทสัมปทา มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
4. อุตตสัมปทา มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้
5. ทิฏฐิสัมปทา ยึดถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆตามเหตุและผล
6. อัปปมาทสัมปทา ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท
7. โยนิโสมนสิการสัมปทา ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง

หลักการนี้ เป็นจุดเริ่มหรือขั้นนำสู่สิกขาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าขั้นก่อนมรรค หมายความว่า สิกขา คือ การศึกษาหรือการฝึกฝนพัฒนา มรรค คือ วิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตที่ดี การศึกษาขั้นนี้ ก็คือการเตรียมความพร้อมของบุคคลที่จะเข้ารับการการศึกษา ที่จะต้องสร้างขึ้นให้เป็นคุณสมบัติภายในบุคคล เมื่อบ่มเพาะหลักการพื้นฐานเช่นนี้แล้ว ก็สามารถที่จะเข้าสู่วิธีการศึกษาที่เป็นหลักการพัฒนาตนในลำดับต่อไป

วิธีการศึกษาตามกระบวนการพระพุทธศาสนา วิธีการศึกษา ก็คือการฝึกฝนให้มีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง แบ่งเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ๆ เรียกว่า ไตรสิกขา คือ

1. การฝึกฝนอบรม ในด้านความประพฤติ (Training in Higher Morality) ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะ เรียกว่า ศีล
2. การฝึกอบรมทางจิตใจ (Training in Higher Mentality) การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ สมรรถภาพและสุขภาพของจิต เรียกว่า สมาธิ
3. การฝึกฝนอบรมทางปัญญา (Training in Higher Wisdom) ให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่ทำให้แก้ปัญหาไปตามแนวทางเหตุผลรู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความ

ยึดติดถือนั่นในสิ่งต่างๆ ดับกิเลสดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระผ่องใสเบิกบาน เรียกว่า ปัญญา

หลักการศึกษ 3 ประการนี้ จัดวางขึ้นไว้ โดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่าวิธีแก้ปัญหาของอารยชนนี้ เรียกตามคำบาลีว่า อริยมรรค แปลว่าทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ ที่ทำให้เป็นอริยชน อริยมรรคนี้นี้มีองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาหรือรายละเอียดของการปฏิบัติ 8 ประการ คือ

1. ทศณะ ความคิดเห็น แนวความคิด ความเชื่อถือ ทศณคติ ค่านิยมต่างๆ ที่ดีงาม ถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริง เรียกว่า สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ)
2. ความคิด ความดำริไตร่ตรอง หรือคิดการต่างๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เศร้าหมองขุ่นมัว เป็นไปในทางสร้างสรรค์ประโยชน์สุข เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
3. การพูด หรือการแสดงออกทางวาจา ที่สุจริตไม่ทำร้ายผู้อื่น ตรงตามความจริง มีเหตุผลเป็นไปในทางสร้างสรรค์ก่อประโยชน์ เรียกว่า สัมมาวาจา (วาจาชอบ)
4. การประกอบอาชีพที่สุจริต เรียกว่า สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ)
5. การกระทำที่ดีงาม สุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันไม่ทำร้ายผู้อื่น ซึ่งสร้างความสัมพันธ์ที่ดีงาม ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข เรียกว่า สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
6. การพากเพียรพยายามในทางที่ดีงามชอบธรรม เรียกว่า สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
7. การมีสติกำกับตัว ควบคุมใจไว้ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลานั้นๆ มีสติที่กำกับทันต่อพฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึก สภาพจิตใจและความนึกคิดของตน ไม่ปล่อยให้อารมณ์ที่เฝ้าฝันหรือยั่วยามาฉุดกระชากให้หลุดหลงเลื่อนลอยไปเสีย เรียกว่า สัมมาสติ (ระลึกชอบ)
8. ความมีจิตตั้งมั่น จิตใจดำเนินอยู่ในกิจในงานหรือในสิ่งที่กำหนด (อารมณ์) ได้สม่ำเสมอ แน่วแน่ เป็นอันหนึ่งอันเดียว บริสุทธิ์ผ่องใส พร้อมทั้งจะใช้งานทางปัญญาอย่างได้ผลดี เรียกว่า สัมมาสมาธิ (จิตตั้งมั่นชอบ)

ฉะนั้น การดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาจึงต้องดำเนินให้ถูกต้อง โดยปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา อันเป็นตัวเสริมคุมให้เนื้อหาของการศึกษาให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายของการศึกษาได้อย่างถูกต้องดีงาม การศึกษาจึงเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตทั้งหมด การศึกษาตลอดชีวิตจึงมีมาในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว トラบใดที่ยังไม่เป็น

อเสขะ ก็ต้องดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง โดยปฏิบัติตามไตรสิกขาเพื่อฝึกตนให้ดำเนินตามมรรคข้างต้น

การศึกษา หรือการฝึกหัดอบรมทั้ง 3 ขั้นนี้ เป็นสิ่งที่จะต้องพัฒนาให้มีความคู่กันไป จะมุ่งเน้นด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ เพราะมีองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยส่งเสริมซึ่งกันและกัน เพื่อให้มนุษย์ได้รับการฝึกหัดอบรมตามวิธีการของหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญา จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาที่สมบูรณ์แท้จริง (พระมหาสมเดช ศรีลาจิต, 2544: 127) นี้เป็นขั้นซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเต็มระบบ

วัตถุประสงค์ของการศึกษาในพระพุทธศาสนา จากกระบวนการศึกษาข้างต้น ทำให้กระบวนการพัฒนาชีวิตก้าวหน้าต่อไปอีก กล่าวคือ เมื่อได้เรียนรู้ ก็จะทำให้แยกได้ระหว่างสิ่งที่ดีกับสิ่งที่ยังไม่ดี ระหว่างสิ่งที่สมบูรณ์กับสิ่งที่ยังไม่สมบูรณ์ ระหว่างสิ่งที่อยู่ในภาวะที่ควรจะเป็นกับสิ่งที่ยังไม่เข้าถึงภาวะที่ควรจะเป็น พอแยกได้อย่างนั้นแล้ว บุคคลก็อยากให้สิ่งนั้นอยู่ในภาวะที่ดี ที่สมบูรณ์ ที่ควรจะเป็น ถึงตอนนี้จะเกิดความอยาก (ฉันทะ) หรือความต้องการชนิดใหม่ คือ ต้องการให้มันดีให้มันสมบูรณ์ เรียกว่า ง่าย ๆ ว่า ใฝ่ดี ใฝ่สร้างสรรค์ เมื่ออยากทำให้มันดี ก็พยายามที่จะทำ เมื่อทำด้วยความต้องการที่จะทำ ก็จะมีความสุขจากการกระทำและเมื่อทำให้ได้ดีก็จะมีมีความสุข เรียกว่า ความสุขจากการสร้างสรรค์ ตรงนี้แหละเป็นเป้าหมายของการศึกษา คือ ความใฝ่สร้างสรรค์ และการมีความสุขจากการทำการสร้างสรรค์ ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคนให้เกิดความต้องการทำให้ดี และการมีความสุขจากการกระทำที่สนองความต้องการนั้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2541: 50)

ในทางเป้าหมายที่สูงสุดผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา คือ มรรค ผล และนิพพาน อันเป็นการรู้แจ้งจบ และเป็นอเสขบุคคลที่เรียกว่า พระอรหันต์ บุคคลที่บรรลุวัตถุประสงค์ของการศึกษา เราเรียกว่า พระอริยบุคคล คือ ผู้มั่นคงแล้วที่จะดำเนินสู่มรรคาแห่งการรู้จบ มี 4 จำพวก คือ

1. พระโสดาบันบุคคล แปลว่า ผู้ถึงกระแสแห่งนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลขั้นแรก
2. พระสกทาคามีบุคคล แปลว่า ผู้จะเกิดอีกครั้งเดียว หรือผู้จะมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว (พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่ม 20 ข้อ 88: 79), (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 ข้อ 88: 315)
3. พระอนาคามีบุคคล แปลว่า ผู้ไม่มาสู่โลกนี้อีก หมายความว่าหลังจากตายไปแล้วท่านจะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสแล้วบรรลุอรหันตผลในที่นั้น

4. พระอรหันต์ มีความหมายเป็น 5 นัย คือ เป็นผู้ไกลจากกิเลส, กำจัดข้าศึก คือกิเลส, เป็นผู้หักขีรกรรมแห่งสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิด, เป็นผู้ควรรับไทยทาน, เป็นผู้ไม่มีความลับในการทำบาป (พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่ม 1 ข้อ 1: 103-106) และเป็นอเสขะคือจบการศึกษาและพ้นทุกข์ถึงพระนิพพาน

โดยนัยนี้ คนที่บรรลุวัตถุประสงค์ตามระบบการศึกษาในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะพ้นจากอำนาจครอบงำของความรู้สึกฝ่ายตัณหา ขึ้นมาสู่ความปลอดภัยป้องกันแห่งความรู้ความเข้าใจฝ่ายปัญญา และสามารถดำรงตนในฐานะกัลยาณมิตรให้กับสังคมแห่งการศึกษาต่อไปได้ ทั้งหมดนี้ คือ กระบวนการแห่งการศึกษาในพระพุทธศาสนา ที่มีระบบ รู้จัก (ปริยัติ) รู้จริง (ปฏิบัติ) รู้แจ้งจบ (ปฏิเวธ) อันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เราเรียกว่า พระสัทธรรม

คุณสมบัติของผู้ได้รับการศึกษา การศึกษาที่จะทำให้แต่ละบุคคลเข้าถึงจุดหมายดังที่กล่าวมานั้น จะต้องให้เกิดปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง บุคคลจะมีคุณสมบัติหลักเกิดในตัว 2 ประการ คือ

1. แนวตั้ง คือ ขึ้นถึงปัญญาสูงสุด ที่รู้และเข้าใจเข้าถึงความจริงของโลกและชีวิต ซึ่งทำให้จิตใจเป็นอิสระ ได้แก่

1) ศึกษาการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เริ่มตั้งแต่ฝึกเสพด้วยปัญญา เพื่อสร้างความมั่นใจและความถูกต้องชอบธรรมขั้นพื้นฐาน

2) ศึกษาการใช้อินทรีย์เพื่อเรียนรู้ ซึ่งจะทำให้เป็นนักศึกษาที่แท้จริง ขำขัน พ้นการใช้อินทรีย์เพื่อเสพหรือนักบริโภค

3) ศึกษาการใช้มือและสมองเพื่อการสร้างสรรค์ ไม่ใช่เพื่อการแย่งชิงและเบียดเบียนทำลายกัน

4) การศึกษาการใช้ความรู้หรือปัญญามาจัดสรรจัดการระบบระเบียบการดำเนินชีวิตและสิ่งแวดล้อม ที่เรียกว่า วินัย

2. แนวราบ คือ เกิดมีจิตเมตตากรุณาที่เป็นสากล ซึ่งแผ่ไพศาลออกไปอย่างกว้างขวางไร้ขอบเขต เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เชื่อมได้กับผู้อื่นทั่วทั้งหมด อย่างไม่มีการแบ่งแยก (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546: 54) ได้แก่ ศึกษาหรือฝึกเป็นนักให้ ผู้รู้จักหาความสุขจากการให้ เป็นผู้ให้ความสุขและสร้างสรรค์โลกนี้ให้มีความสุข ที่จะก้าวไปสู่การประสานประโยชน์สุขของบุคคลและสังคมให้กลมกลืนและเกื้อหนุนกัน

ขั้นปฏิบัติการใช้หลักศึกษา ขั้นประเมินผลใช้หลักภาวนา หลักภาวนา เป็นหลักในขั้นของการตรวจสอบหรือเป็นการวัดผลเพื่อดูว่าด้านต่างๆ ของกระบวนการศึกษา

ของบุคคลนั้น ได้รับการศึกษาครบถ้วนอย่างไร ส่วนหลักไตรสิกขานั้น เป็นขั้นที่ใช้กับตัวกระบวนการศึกษาทั้งหมด

ในขั้นปฏิบัติการจึงจัดศึกษาเป็น 3 ในเวลาให้การศึกษาหรือฝึกคนและจัดภาวนา 4 ในชั้นประเมินผลคนที่ได้รับการศึกษา ที่จัดอย่างนี้เพราะสัมพันธ์กับตัวความเป็นจริงในชั้นการปฏิบัติ ซึ่งเป็นเรื่องของธรรมชาติ คือในการศึกษา สิกขาทั้ง 3 ด้าน จะผสมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ด้านที่ 1 คือ ศีลนั้น แยกออกเป็น 2 ส่วน อยู่ในหลักภาวนา คือ

1. ศีลในส่วนของพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกาย ได้แก่ความสัมพันธ์กับวัตถุหรือโลกของวัตถุและธรรมชาติส่วนอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น เรื่องปัจจัย 4 สิ่งที่เราบริโภคใช้สอยทุกอย่างและการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อมทั่วไป

2. ศีลในส่วนที่สัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคมมนุษย์ด้วยกัน ความเกี่ยวข้องและอยู่ร่วมกันในหมู่มนุษย์ด้วยกัน ดังจะเห็นได้ชัดในหลักศีล 5 ซึ่งมีแต่เรื่องของการที่บุคคลจะเข้าไปสัมพันธ์กับหมู่มนุษย์ด้วยกันว่าจะอยู่ร่วมกันได้อย่างไร เราควรมีพฤติกรรมที่ไม่ละเมิดต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน โดยไม่ทำร้ายชีวิตร่างกาย ไม่ลักขโมย ไม่ล่วงละเมิดกรรมสิทธิ์ ไม่ล่วงละเมิดคู่ครอง ไม่ล่วงละเมิดด้วยวาจา ไม่สร้างความประหวั่นพรั่นพรึงน่ากลัว หรือความรู้สึกไม่ปลอดภัยแก่ผู้อื่น ด้วยการดื่มสุราเสพของมึนเมาที่ทำให้ตนเองไม่มีสติ และกลายเป็นตัวคุกคามสังคม

โดยทั่วไป ศีล 5 จะเน้นการละเว้นจากการเบียดเบียนกันทางสังคม แต่ในความหมายที่กว้างขึ้น ศีลจะรวมถึงการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมฝ่ายวัตถุทางด้านกายภาพทั้งหมด สำหรับในไตรสิกขา ศีลจะควบคุมความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางวัตถุหรือทางกายภาพและทางสังคม รวมไว้ในข้อเดียวกัน แต่เมื่อจัดเป็นภาวนานั้น แยกออกเป็น 2 ข้อ โดยจัดเอาความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ในสังคมไว้ในข้อศีลภาวนา ส่วนเรื่องของความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในโลกวัตถุ จัดแยกออกไปเป็นกายภาวนา

เหตุผลที่แยกในขั้นตอนภาวนา แต่ไม่แยกในขั้นสิกขา เพราะว่าในเวลาศึกษาหรือในกระบวนการศึกษา องค์ทั้ง 3 อย่างในไตรสิกขาจะประสานเป็นอันเดียวกัน แต่ในศีลที่แบ่งเป็น 2 อย่าง คือ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพในโลกวัตถุ และความสัมพันธ์กับมนุษย์ในสังคมนั้น ความสัมพันธ์ในระยะเวลาใดเวลาหนึ่งจะเป็นอันใดอันหนึ่งอย่างเดียวกัน

ดังนั้น ในกระบวนการศึกษาของหลักไตรสิกขา ที่มีองค์ประกอบครบทั้งสามอย่างทำงานประสานเป็นอันเดียวกันนั้น จึงรวมกันเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา โดยที่ในกรณีหนึ่งๆ ศีลจะเป็นความสัมพันธ์ด้านที่ 1 (กายภาพ) หรือด้านที่ 2 (สังคม) ก็ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ในภาวนาจะแยกออกจากกันเป็นข้อๆ อย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบวัดผล

และประเมินผลจำเพาะที่ละอย่างว่า ในด้านกายภาพ ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ เช่น การบริโภคปัจจัย 4 เป็นอย่างไร ด้านศีล ความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์เป็นอย่างไร ในชั้นภาวานานี้แยกได้เพราะเป็นการตรวจสอบวัดผลว่าแต่ละด้านได้ศึกษาไปดีแค่ไหน เป็นอันว่าหลักภาวานาใช้ในขั้นตอนของการวัดผล แต่ในขั้นตอนปฏิบัติการหรือตัวกระบวนการศึกษาจะใช้หลักไตรสิกขา

เนื่องจากภาวานาใช้ในเชิงการประเมินผลของการศึกษาหรือการพัฒนาบุคคล รูปศัพท์จึงเป็นคำแสดงคุณสมบัติของบุคคล คือแทนที่จะเป็นกายภาวานา ศีลภาวานา จิตภาวานา และปัญญาภาวานา ก็เปลี่ยนเป็น ภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต ภาวิตภาวานา คือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551: 43)

- 1) ภาวิตกาย มีกายภาวานา
- 2) ภาวิตศีล มีศีลภาวานา
- 3) ภาวิตจิต มีจิตภาวานา
- 4) ภาวิตปัญญา มีปัญญาภาวานา

ผู้มีภาวานาครบทั้ง 4 อย่างนี้ เป็นภาวิตทั้ง 4 ด้านนี้แล้วโดยสมบูรณ์ เรียกว่า “ภาวิตัตตะ” แปลว่า ผู้ได้พัฒนาตนแล้ว ได้แก่พระอรหันต์ เป็นอเสขะ คือ ผู้จบการศึกษาแล้ว ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551: 44)

สรุป

ปรัชญาการศึกษาเชิงพุทธ เป็นแนวคิดที่มุ่งพัฒนาคุณภาพและศักยภาพของมนุษย์โดยตรง เริ่มที่การทำความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง แล้วปฏิบัติต่อความจริงนั้นอย่างถูกต้องดีงาม มีเป้าหมายที่การพ้นทุกข์ และเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ การศึกษาของไทยในปัจจุบัน ควรจัดการศึกษาเพื่อยกระดับการพัฒนาชีวิตของคน คือ ตอบคำถามข้อใหญ่ทั้งในปัจจุบันและอนาคตว่า การศึกษาสามารถช่วยให้คนมีความสุขได้หรือไม่ เมื่อถามเช่นนี้ก็ต่อถามต่อไปอีกว่า ความสุขคืออะไรหรืออะไรทำให้คนมีความสุข ถ้าความสุขเกิดจากการดิ้นรนแสวงหาให้ได้ทุกสิ่งทุกอย่าง ความสุขคือการมีอำนาจเหนือผู้อื่น ความสุขคือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข คือ ความได้เปรียบทางสังคม ความสุขเช่นนั้นกล่าวอย่างชาวพุทธก็หาใช่ความสุขที่ยั่งยืนถาวรไม่ โดยเนื้อแท้เป็นความทุกข์ที่เป็นกับดักอยู่ข้างหน้าอย่างชัดเจน ดังนั้น การศึกษาที่ดีต้องตอบคำถามข้อนี้ให้ได้ว่า ความสุขที่ปรารถนานั้นคืออะไร เป็นอย่างไร แนวทางที่จะให้เกิดความสุขนั้นทำได้อย่างไร ในฐานะที่เราเป็นชาวพุทธ จึงสมควรที่จะนำเอามโนทัศน์ทางพระพุทธศาสนาข้างต้นมาวิเคราะห์ปัญหาทางการศึกษาของเราในอดีตปัจจุบัน

และเตรียมการเพื่ออนาคต ซึ่งสามารถพิจารณาความสำคัญว่าการศึกษาที่ดี ก็คือการศึกษาที่ทำให้คนมีความสุขที่แท้จริงได้ (พระมหาสง่า อีรสวัสดิ์, 2550: 70) จะเป็นระบบการศึกษาที่เป็นทางออกให้กับระบบการศึกษาในปัจจุบัน เพียงแค่บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาทั้งในสังคมโลกปัจจุบันและนักการศึกษาในสังคมไทย ควรศึกษาบริบทพื้นฐานของมนุษย์และคนไทยปัจจุบันให้ชัดเจน และควรทำการวิจัยข้อมูลในเรื่องการศึกษาปัจจุบันให้ดีแล้วนำมาโน้ตศน์ของพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ให้เหมาะสมว่า การศึกษาในอนาคตน่าจะดำเนินไปในทิศทางใด และจะใช้องค์ความรู้ในพระพุทธศาสนาที่สังคมไทยมีอยู่เป็นต้นทุนนี้ ให้เกิดประสิทธิผลกับการพัฒนามนุษย์ให้เกิดความสุขและเข้าถึงสันติภาพได้อย่างไร

บรรณานุกรม

- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2540). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2536). **จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.
- _____. (2536). **สถานการณ์พระพุทธศาสนาพลิกหายหน้าเป็นพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: การศาสนา.
- _____. (2541). **การศึกษาทางเลือก : สู่วิวัฒน์หรือวิบัติ ในยุคโลกไร้พรมแดน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- _____. (2541). **ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: คุรุสภาลาดพร้าว.
- _____. (2541). **ธรรมบุญชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.
- _____. (2541). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสง่า อีรสวโร. (2550). **ปรัชญาการศึกษาไทย. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**. 3 (1).
- พระมหาสมเดช ศรีลาจด์. (2544) **การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการปกครองของพระพุทธศาสนาและของอริสโตเติล. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.